

УДК 34(091)(450); 902(450)

О. О. МАЛИШЕВ
кандидат юридичних наук

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ІТАЛІЇ ПРО ОХОРОНУ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглядається історія розвитку законодавства про археологічну спадщину на території сучасної Італії від перших папських булл XV ст. до прийняття нині чинного в Італії Кодексу Урбани 2004 р. Простежується розвиток різних еволюційних тенденцій у відповідній царині, зокрема перехід від каталогативного до абстрактного розуміння культурних цінностей, а також від державної охорони надбання до його опіки всім суспільством. Аналізується тривалий пошук компромісу щодо допустимих меж втручання держави, яка діє в інтересах збереження пам'яток, до сфери майнових прав інших суб'єктів.

Ключові слова: право Італії, археологічна спадщина, археологічні розкопки

Малишев О. О. Историческое развитие законодательства Италии об охране археологического наследия

В статье рассматривается история развития законодательства об археологическом наследии на территории современной Италии от первых папских булл XV в. до принятия действующего сегодня в Италии Кодекса Урбани 2004 г. Прослеживается развитие различных эволюционных тенденций в данной сфере, в том числе, переход от каталогативного к абстрактному пониманию культурных ценностей, а также от государственной охраны достояния к его всеобщей опеке. Анализируется длительный поиск компромисса относительно допустимых пределов вмешательства государства, действующего в интересах сохранения памятников, в сферу имущественных прав других субъектов.

Ключевые слова: право Италии, археологическое наследие, археологические раскопки.

Malyshev O. O. Historical development of the Italian legislation on the archaeological heritage protection

In the article the history of the legislation relating to the archeological heritage on the actual Italian territory is explored from the first XVth century's Papal Bulls to the adoption of the actually applicable Code of Urbani (2004). Development of the different tendencies in this realm especially transition from the catalogative conception of the cultural property to the abstract one as well as a transition from the governmental heritage protection to the heritage tutelage is investigated. An attention is paid to the protracted compromise in searching for the acceptable level of the intervention of government inuring to the benefit of heritage preservation to the other persons' ownership rights.

Key words: Italian law, archaeological heritage, archaeological excavations.

Сумарно понад півтисячолітній досвід правової охорони археологічних пам'яток на теренах Італії має неабияке значення для всього людства. Будучи спадкоємцями більшості багатств колишньої Римської імперії італійці впродовж віків волею обставин змушені були створити належний нормативний і організаційний механізм збереження відповідних цінностей.

Італійська правова традиція значною мірою спирається на безперервно чинне тут римське право, яке суворо охороняючи інтереси приватних осіб, було перейняте слідуванням принципів спільного блага. Не можна заперечувати, що ще за часів стародавнього Риму перед суспільством постала необхідність охорони історико-культурного надбання. Певні уявлення про це дає, серед іншого, одна з промов Цицерона проти Гая Верреса, де піддається глибокому осуду викрадення витворів мистецтва, які належали як окремим особам, так і міським громадам¹. Відповідні ідеї наклали певний відбиток і на тодішнє законодавство, хоча в ньому ще не простежується світської концепції охорони культурного надбання. Докладно розроблений статус святинь та інших речей божественного права був тісно пов'язаний з язичницькою релігією. Разом з тим юридичне обґрунтування невідчужуваності, невідчужуваності майновим стягненням та загалом вилучення з цивільного обігу відповідних речей значним чином прислужилося як християнському законодавцеві, так і сучасному пам'яткоохоронному праву. Римське речове право могло мати певне значення й для становлення археологічного права, адже серед речей божественного права римські юристи виокремлювали й так звані релігійні речі, під якими розумілися могили та місця поховань. Релігійні речі, на відміну від святих і священних, присвячувалися підземним богам².

У Дигестах Юстиніана вміщено деякі цитати з творів Ульпіана щодо правового режиму статуй, розміщених у публічних місцях³. Є дані й про окрему посадову особу, що опікувалася публічними пам'ятками в Римі – *tribunus rerum nitentium*⁴, підлеглий префектові міста. Значну увагу римське право приділяло містобудівним та архітектурним питанням, що тісно перепліталися з охороною пам'яток. Кодекс Юстиніана обмежує правові підстави та регулює порядок знесення чи перебудови старих будинків⁵. З цих давніх коренів виростили два середньовічних інститути, що збережені в сучасному праві Італії та не мають, наскільки нам відомо, прямих аналогів у праві інших країн. Йдеться про *dicatio ad patriam* та *deputatio ad cultum*. У першому разі виставлення власником певного культурного об'єкта (статуї, герба, рельєфу) для загального огляду в публічному місці через певний час призводить до незворотних юридичних наслідків у частині звуження права власника змінювати вигляд такої речі. *Deputatio ad cultum* покликане, натомість, забезпечити загальне користування віруючими певним культовим об'єктом, що перебуває в приватній власності⁶.

Об'єднанню Італії, що сталося лише в другій половині XIX ст., передувало тривалий період, що отримав у рамках класичної періодизації назву доби доунітарних держав. Вже на зорі Ренесансу, в рамках якого ставилося завдання повернення до античної культури, на території сучасної Італії вперше в світі починають з'являтися окремі законодавчі акти пам'яткоохоронного спрямування. Абсолютну першість у цьому мала Папська держава, яка намагалася зберегти від знищення та розорення належні собі за правом ґрунту перлини античної цивілізації, передусім на території Рима. Крім того, Рим був основним об'єктом паломництва в Європі, а отже католицька церква мала враховувати у своїй політиці й цей «прототуристичний» чинник⁷.

Відповідні законодавчі акти з'явилися вже XV ст. Першою стала Булла папи Мартина V «Et si in cunctarum» від 30 березня 1426 р., якою наказувалося охороняти та реставрувати давні споруди Риму⁸. Згідно з цією буллою було відновлено давній едилський пост «magister viarum» (часто вживається італ. варіант назви – «maestro delle strade»), що мав піклуватися про відповідні об'єкти. У XV ст. було прийнято ще дві булли – «Cum almam nostram urbem» Пія II (28 квітня 1462 р.), якою передусім передбачалася заборона руйнувати давні будівлі, зокрема для використання будівельних матеріалів, а також «Cum provida Sanctorum Patrum decrete» Секста IV (7 квітня 1470 р.)⁹, якою проголошувався невідчужуваний характер святинь і необхідність їх збереження «для світського користування».

Численні документи наступних століть неможливо повною мірою розглянути в даній статті. Водночас варто відзначити, що від 1534 р. (період понтифікату Пія III) бере свій початок пост папського Комісара старовини (Commissario delle antichità), який підпорядковувався Камерленго – кардиналові, який завідував фінансово-господарськими справами Святого Престолу¹⁰. Саме навколо Комісара старовини в подальшому формувалася папська пам'яткоохоронна.

У XVII ст. Держава Церкви нарешті перейнялася питанням юридичного врегулювання розкопок та виявлення старожитностей. В цьому аспекті важливу роль зіграла ціла низка кардинальських едиктів, виданих Камерленгами. Так, Едиктом кардинала Альдобрандіні від 5 жовтня 1624 р. передбачалася заборона розкопок і самовільного вилучення із землі «мармурових або металевих статуї, фігур, старожитностей та подібних речей», без відповідної ліцензії, виданої Камерленгом¹¹. Цікавим є також запровадження відповідним едиктом обов'язку повідомляти Камерленга про всі цінні знахідки впродовж 24 годин з моменту їх виявлення та утримуватись від вилучення (*farme esito*), продажу чи дарування таких предметів впродовж чотирьох днів з моменту відповідного оголошення. Хоча це положення стосувалося лише учасників ліцензованих розкопок, саме з нього бере початок правило щодо обов'язкового повідомлення державної влади про археологічні знахідки, якому згодом надала «континентального» значення ст. 2 переглянутої Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1992 р. Подальшим едиктом кардинала Сфорца (29 січня 1646 р.) передбачався обов'язок отримання ліцензії не лише на розкопки, а й на вивезення культурних цінностей з території держави¹².

Положення зазначених документів здобули подальший розвиток і конкретизацію в едикті Альгері (5 лютого 1686 р.) та наступних актах XVIII ст., яке стало найпродуктивнішим у аспекті пам'яткоохоронної правотворчості Святого Престолу. Майже всі едикти XVIII ст. щодо захисту старовини, яких було чимало, зверталися до питання розкопок і правового режиму знахідок. Ці документи у більшості положень дублюють попередні, але додають і багато нового. Так, у Едикті Спіноли від 30 вересня 1704 р. зазначається, що старовинні написи, «які знаходять над землею або під землею» мають значення «не лише для церковної, а й для світської (*profana*) освіти»¹³. Цим створювалося підґрунтя наукового підходу до збереження археологічного надбання. На те,

що нерухомі й рухомі об'єкти старовини мали для законодавця не лише естетичну, а передусім евристичну цінність, вказує і той факт, що у низці актів відповідні речі згадуються поруч з книжками та архівними документами, яким так само надається охоронний статус¹⁴. Поступово відбувався перехід від естетичного до культурно-історичного поцінювання старовини, від її об'єктивації в законі як «*cose d'arte*» (витвори мистецтва) до винайдення вже сучасного поняття «*beni culturali*» (культурні цінності).

Едикт Альбані від 21 жовтня 1726 р. уточнював, що «археологічна» ліцензія потрібна так само й для розкопок на приватних теренах, має видаватися в письмовій формі та після попереднього огляду ділянки Комісаром старовини. Що стосується обов'язкового повідомлення про археологічну знахідку, то відповідний едикт забороняв забирати відповідні предмети з місця їх виявлення до особистого візиту на такі розкопки Комісара старовини¹⁵.

Вершиною папського законодавства XVIII ст. і взірцем для ряду інших італійських держав став Едикт кардинала Валенті Гонзаги від 5 січня 1750 р.¹⁶ Цей розлогий документ містив посилання майже на всі основні едикти попередників, даючи уявлення про чинність тих чи інших норм. Багато уваги приділялося організаційній стороні забезпечення діяльності Комісара старовини, якому відтепер підпорядковувалися троє асесорів з питань, відповідно, скульптури, архітектури та старовини (фактично археологічних розкопок). Едикт встановлював не лише санкції за порушення, а й певні правила визначення розміру покарання, відповідно до специфіки діяння й особи порушника, а також згідно з волею Камерленга¹⁷. Деталізується й порядок надання ліцензії, обов'язковою умовою якої відтепер є наявність у заявника письмового доручення (*ordino*) власника ділянки.

Революція у Франції та Наполеонівські війни, що супроводжувалися натуральним грабунком Італії, суттєво загострили проблему охорони культурного надбання. Першою відповіддю на це з боку Папської держави був Хірограф папи Пія VII від 1 жовтня 1802 р. та прийнятий того самого дня Едикт кардинала Дорія Памфілі¹⁸. Але набагато важливішим є те, що вже згодом – 7 квітня 1820 р. було прийнято Едикт кардинала Бартоломео Пакка (Расса)¹⁹. Цей акт за формою вже дуже нагадує сучасний закон. За це на батьківщині його часто називають першим в Італії «органічним законом» щодо охорони культурних цінностей. Згідно з документом удосконалюється апарат управління відповідною галуззю. Поруч із Комісаром старовини створюються провінційні комісії витончених мистецтв.

Археологічним питанням приділено більше десятка статей едикту (ст. 25–50). Документ передбачає суворий контроль за розкопками, необхідність погодження з владою будь-якого втручання, що може завдати шкоди античним будівлям і предметам. В ухваленому наступного року Регламенті допоміжним комісіям витончених мистецтв передбачено навіть постійну присутність на розкопках депутованого Камерленгом контролера (*Verificatore*)²⁰. Це правило, що згодом з'являється в кількох законодавчих актах Італії початку XX ст., було запозичене Францією та, у вигляді інституту представника держави на розкопках, досі існує в законодавстві цієї держави²¹.

Едикт допускав приватну власність на археологічні знахідки, традиційно поважаючи в цьому питанні як права їх відкривача, так і власника землі, водночас встановлював строк, упродовж якого заборонено не лише відчувувати знахідки, а й реставрувати чи змінювати їх будь-яким чином до огляду відповідними органами. Передбачалося створення охоронних зон навколо пам'яток та важливих об'єктів міської інфраструктури, ставилося завдання державного обліку старовинних об'єктів як духовного, так і світського характеру, створювалася система верховного нагляду як за вивезенням, так і за ввезенням цінностей через кордон. Едикт Пакка знаменував завершення формування папської пам'яток охоронної системи, яка закономірно припинила існування лише 1870 р., разом з об'єднанням Італії та втратою Понтифіком державного суверенітету²².

Римське законодавство загалом було взірцем для інших італійських держав, хоча деякі з цих країн так само мали давні традиції у відповідній царині. Так, у Великому герцогстві Тосканському ще 30 травня 1571 р. був прийнятий закон стосовно неприпустимості знищення чи пошкодження старовинних написів на давніх спорудах²³. Подібне правило, наскільки нам відомо, з'явилося в папському законодавстві лише в Едикті Пакка 1820 р.

Доволі самобутню модель піклування про культурне надбання створила Венеційська республіка. В цій моделі, яка повністю була побудована на стимулюванні меценатства та державних інвестиціях, репресивна складова була зведена до мінімуму, що дуже відрізняло Венецію від папського Риму. Водночас у Венеції не було ніякого законодавства стосовно археологічних розкопок, венеційці лише намагалися забезпечити копачам вигідні умови для продажу знахідок державі²⁴. Лише австрійці в період свого панування над Венецією (1814–1866 рр.), з метою вивезення до Відня найцінніших археологічних знахідок, намагалися забезпечити виконання статті 398 свого Цивільного кодексу стосовно повідомлення місцевих органів влади про знаходження скарбу²⁵. В офіційних австрійських документах з цього питання, починаючи з 1840-х років, починають вести мову не лише про скарби, а й про археологічні об'єкти та знахідки, необхідність наповнення місцевих музеїв тощо²⁶.

Слідування протореною Папською державою стежкою яскраво помітне на прикладі неаполітанського законодавства. Масштабні розкопки Помпеї та Геркуланума розпочалися тут ще в першій половині XVIII ст., але лише 25 вересня 1755 р. були прийняті перші регуляторні акти стосовно збереження пам'яток та ліцензування розкопок – так звані Прагматики LVII та LVIII²⁷, які наслідували Едикт Валенті 1750 р. А 14 травня 1822 р. з'явився декрет короля Фердинанда I²⁸. Декрет складається лише з 7 статей, але в ньому фактично відтворювалась «археологічна» частина Едикту Пакка 1820 р. При цьому італійський дослідник Паоло д'Альконцо, розглядаючи Неаполітанські Прагматики, наголошував на унікальності досвіду Неаполя, адже і в Едикті Валенті, і в Едикті Регентської ради Тоскани 1754 р. йдеться передусім про охорону «публічної окраси», водночас формулювання Неаполітанського законодавства

намагаються розбудити пам'ять поколінь і, через популяризацію старовини, виховати у населення національну самосвідомість²⁹.

Здавалось би, що величезний досвід доунітарної законотворчості та брак концептуальних розбіжностей між законодавством різних італійських держав сприятиме швидкому виробленню спільного пам'яткоохоронного закону після об'єднання Італії, але в реальності для цього знадобилося кілька десятиліть. Основною перешкодою для такого закону був ліберальний вектор розвитку молодій державі, безумовність пріоритету приватного інтересу над спільним. За цих обставин усе доунітарне законодавство вважалося пов'язаним з попередньою авторитарною традицією і тому відкидалося, хоча чинність ряду місцевих законів зберігалася³⁰.

До початку ХХ ст. єдиною загальнодержавною законодавчою нормою, якою визначався статус культурних цінностей була ст. 422 Цивільного кодексу Королівства Італії³¹. Ця суто технічна норма стосувалася того, як слід розуміти вживання терміна «mobili» (досл. – «рухомості») в інших законодавчих актах і юридичній практиці та випадків неспівпадіння значення цього слова з терміном «рухомі речі». Зазначалося, що до mobili, зокрема, не належать монети, дорогоцінне каміння, книги, зброя, картини, статуї, медалі та інші об'єкти, належні до науки, мистецтва і ремесла. Це положення майже дослівно було переписане зі статті 533 Кодексу Наполеона 1804 р. (залишається без змін і в чинній редакції), яка вже раніше критикувалася французькими коментаторами, адже відповідний термін вживається в кодексі без огляду на це визначення³².

Починаючи від 1872 р. стають відомими перші загальноіталійські законопроекти щодо охорони культурної спадщини. Разом з тим поки багато років поспіль тривали законодавчі дебати щодо пам'яткоохоронної функції держави та меж допустимого втручання до царини приватної власності, уряд усе-таки намагався забезпечити збереження найцінніших пам'яток. Відповідна управлінська діяльність здійснювалась через Міністерство публічної освіти, що було створене ще 1861 р.

Саме прізвиськом одного з очільників відповідного міністерства – Нунціо Назі названо перший італійський Закон «Про охорону пам'яток і об'єктів старовини та мистецтва» від 12 червня 1902 р.³³ В італійській історіографії традиційно дещо принижується значення цього акта, наголошується на його проміжному характері й фрагментарному регулюванні основних питань. При цьому стосовно археології закон задав певний вектор, якому намагається слідувати й сучасне законодавство Італії.

Остаточо було закріплено концепцію, відповідно до якої пам'ятка (monumento) як центральний об'єкт правової охорони в зазначеному законі розглядається радше не як певна споруда, а саме як носій пам'яті про старовину. Кілька статей закону присвячено підставам та порядку проведення розкопок з метою пошуку старожитностей. Будь-які археологічні розкопки можна було проводити лише після попереднього звернення до Міністерства публічної освіти. Ліцензування розкопок в законі не передбачалося, що потім виправили на підзаконному рівні. Міністерство могло відкласти початок досліджень строком до трьох років або у будь-який момент зупинити їх проведення, якщо

через значну кількість заяв не можна було належним чином контролювати виконання дослідниками науково-методичних вимог. Міністерству надавалося право здійснювати спостереження та фільмування досліджень. Іноземні інституції мали на безоплатній основі передавати знахідки до італійських музеїв. В усіх інших випадках уряд мав право на $\frac{1}{4}$ частину знайдених предметів або відповідну грошову компенсацію. Закон накладав на дослідників і випадкових відкривачів знахідок обов'язки повідомлення органів влади про виявлення археологічних об'єктів і залишення їх недоторканими до огляду відповідними посадовими особами.

Закон Назі дав уряду широкі права з провадження археологічних досліджень на землях всіх форм власності. Для цього декретом Міністерства публічної просвіти за погодженням із Державною радою мало здійснюватися декларування публічної користі таких досліджень. За умов проведення державою розкопок власник землі мав право на отримання $\frac{1}{4}$ виявлених знахідок або відповідну грошову компенсацію. Відшкодування збитків, спричинених розкопками, закон не передбачав. У разі необхідності, Королівським декретом, за поданням Міністерства публічної просвіти, здійснювалася експропріація археологічно-цінних земель. Закон вперше комплексно врегулював питання обліку пам'яток (catalogazione).

Королівським декретом від 17 липня 1904 р. було прийнято розлогий урядовий Регламент, спрямований на забезпечення реалізації положень Закону Назі³⁴. Документ містив 418 статей. Чільне місце тут відводилося питанню діяльності спеціально уповноважених посадових осіб, підпорядкованих Міністерству публічної просвіти – соврінтендантів (Sovrintendenze). Справами археології мали займатися 10 соврінтендантів з питань розкопок, музеїв та об'єктів старовини. Кожен з десяти був прикріплений до певного регіону. Соврінтендантам підпорядковувалися інші посадовці – інспектори, зберігачі, сторожі тощо. Вся робота мала почесний характер і здійснювалася на безоплатній основі, держава могла лише компенсувати частину витрат своїх службовців. Самим розкопкам присвячено III Титул Регламенту (ст. 316–395), де докладно врегульовувалися насамперед наглядові повноваження соврінтендантів. Чимало положень регламенту жодним чином не ґрунтувалися на законі, що підважувало їх легітимність і ускладнювало практичну реалізацію.

У річницю Закону Назі 20 червня 1909 р. був прийнятий так званий Закон Розаді, за іменем флорентійського депутата Джованні Розаді (В першій офіційній публікації ніякої назви цей закон загалом не мав)³⁵. Держава тепер могла не лише зупинити ліцензовані розкопки, що провадилися приватними особами, а й продовжити їх самостійно, виплативши відповідну компенсацію особі, яка мала ліцензію. Були посилені права держави в частині набуття права власності на археологічні артефакти і водночас Міністерству надано гнучкіші повноваження з вирішення долі знахідок. Держава мала право безоплатно забрати половину знахідок з розкопок, що здійснювалися приватними особами, і лишала за собою право безумовного викупу іншої половини. Для державних розкопок залишилися старі умови ($\frac{3}{4}$ – державі, $\frac{1}{4}$ – власнику землі). В усіх випадках Міністерство мало право лишити всі знахідки відкривачеві

або власнику землі чи викупити ті знахідки, які не охоплювалися обов'язковою часткою держави. Разом з тим, окрім винагороди, Закон закріпив безумовне право отримання компенсації збитків власником землі, на якій держава провадила розкопки, а також оплатний характер експропріації. Про все це в Законі Насі прямо не йшлося.

Закон Розаді також містив абстрактніше та гнучкіше, порівняно з попереднім актом, визначення об'єкта охорони, і тому став одним з етапів на шляху до подолання так званої каталогативної концепції культурного надбання, яка пов'язувала факт взяття об'єкта під охорону із його постановленням на державний облік.

Подальший пам'яткоохоронний закон був прийнятий вже за часів фашистської диктатури. Фашисти, маючи своє власне бачення культурної та правової політики, багато в чому спиралися на традиції попередніх часів. У підсумку Закон Джузеппе Боттай (за іменем тодішнього Міністра національної освіти) «Опіка над речами художнього та історичного інтересу» від 1 червня 1939 р.³⁶ справляє враження доволі збалансованого й компромісного документа. Закон повністю відмовився від каталогативної концепції, встановив, що його об'єктом охорони є всі рухомі й нерухомі речі, які становлять художній, історичний, археологічний або етнографічний інтерес. Оскільки з такого підходу випливала необхідність врегулювання низки не лише публічноправових, а й приватноправових питань, законодавець відмовився від вживання терміна «охорона» (*conservazione*) у назві закону на користь цивілістичного терміна «опіка» (*tutela*).

Відмовою від надмірної формалізації культурного надбання було створено підґрунтя для колізії, яка виникла з прийняттям у 1942 р. досі чинного Цивільного кодексу, стаття 822 якого передбачає можливість віднесення до державної власності (*Demanio pubblico*) нерухомості, «історичний археологічний або художній інтерес щодо якої визнано згідно зі спеціальним законом»³⁷. Водночас Закон 1939 р. не містив жодної процедури такого визнання.

Закон Боттай не привніс майже нічого нового стосовно археологічних розкопок і загалом приділив їм менше уваги порівняно з попереднім законодавством. Напрошується попередній висновок, що італійські закони 1902–1909 рр. були використані у Франції при розробленні археологічних законів 1941–1942 рр. більшою мірою, ніж уже чинний тоді Закон Боттай. Цікавою новацією Закону 1939 р. було право уряду здійснювати археологічні розкопки, віддаючи їх ніби на аутсорсинг приватним суб'єктам через створення спеціальних концесій. За цих умов такі особи чи інституції діяли ніби в інтересах держави, а держава мала забезпечувати їх безперешкодний доступ на приватні території.

Закон Боттай зберігав чинність і в республіканській повоєнній Італії. У 1999 р. його положення були вміщені до «Єдиного тексту (*Testo Unico*) законодавчих розпоряджень стосовно культурних та довкільних цінностей (*beni*)»³⁸. Єдиний текст 1999 р.³⁹ містив посилання на повоєнні законодавчі акти, які певним чином знаменували перехід від охорони одиничних об'єктів до комплексної охорони культурної спадщини. З'явилися непоодинокі згадки

про охорону пейзажних об'єктів щодо не лише природного, а й культурного довкілля.

Цей вектор здобув подальший розвиток у прийнятому 22 січня 2004 р. Кодексі культурних та пейзажних цінностей (Кодекс Урбані)⁴⁰. Італійська дослідниця Дж. Белуазі вказує на те, що в Кодексі спостерігається повернення до каталогативної концепції охорони культурної спадщини⁴¹. Разом з тим визначення культурних цінностей завершується термінологічним пасажем «testimonianze aventi valore di civiltà» (свідчення, що мають цивілізаційну цінність). Це формулювання раніше було запропоноване як самодостатнє визначення культурних цінностей в 1970 рр. комісією Франческіні, яка ставила собі за мету розроблення нової концепції опіки культурного надбання⁴².

Італійський кодекс, на відміну від Французького Code du Patrimoine, не містить окремого розділу, присвяченого археології. Більшість «археологічних» норм з попереднього законодавства згруповані в межах глави, що присвячена виявленню та дослідженню культурних цінностей. Натомість в інших главах Кодексу питанням археології також приділяється чимало уваги.

Насамкінець варто відзначити, що Італія довго зводила з приєднанням до Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої на Мальті в 1992 р.). Будучи в числі перших підписантів Конвенції, ця країна ратифікувала її лише 31 грудня 2015 р., тобто майже останньою серед європейських країн. Законодавство, звісно, не могло не зазнати певного впливу Мальтійської конвенції. Кодекс Урбані ще раніше закріпив деякі гарантії археологічних досліджень, що передують реалізації проектів освоєння територій та правовий режим археологічних парків як комплексних об'єктів культурного надбання. Разом з тим блукання обабіч Мальти зумовило й деяке відставання Італії передусім в царині розвитку превентивної археології. Італійські вчені наголошують, що Італія, яка після 1939 року за розвитком археологічного права була попереду всієї Європи, наразі лишилася далеко позаду від передових позицій⁴³.

1. Цицерон М. Т. Речи в двух томах. Т. I. : годы 81–63 до н. э. М., 1962. С. 59–109.
2. Дет. див. : Малишев О. О. Res sacrae, sanctae et religiosae у науковій спадщині С. Ю. Десницького // Релігійний чинник в історії права, держави та юридичної думки: матеріали XXXIV Міжнародної історико-правової конференції 27–29 травня 2016 р., м. Тисмениця / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.) та ін.. Київ–Херсон : ФОП Гринь Д. С., 2016. С. 223–227.
3. Dig. 41.1.141; 43.24.11.1.
4. Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines d'après les textes et les monuments / Ouvrage fondé par Ch. Daremberg sous la direction de E. Saglio. T. V. Paris, 1892. P. 423.
5. C.J. 8.10.2, 3, 8pr., 8.1.
6. La giurisprudenza sul Codice Civile coordinata con la dottrina. L. III: Della Proprietà (artt. 810–951) / C. Bile, A. Pajno, G. Servello, coord. S. Ruperto. Milano, 2011. P. 125–126, 155–156.
7. Охрана памятников и родины в современных законодательствах (По статье Prof. C. A. Wieland'a: Der Denkmal- und Heimatschutz in der Gesetzgebung der Gegenwart. Programm zur Rektoratsfeier der Universität Basel. Basel, 1905) / пер. Г. Зоргенфрей // Известия императорской археологической комиссии. Вып. 20. СПб., 1906. С. 103–104.
8. Les arts à la Cour des Papes pendant le XV et le XVI siècle. Recueil de documents inédits tirés des archives et des bibliothèques romaines /

E. Müntz. Première partie : Martin V – Pie II (1417–1464). Paris : E. Thorin, 1878. P. 352–353. **9.** Gregorii Papæ IX. Decretales, una cum Libro Sexto, Clementinis et extravagantibus, ad Veteres Codices restitutæ et Notis illustratæ. quibus accedunt Septimus Decretalium et Jo. Pauli Lancelotti Institutiones Juris Canonici. T. II. Coloniae Munatianæ, 1746. Liber VI. P. 202. **10.** *Moroni G.*, Commissario e Commissariato delle antichità Romane // Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica. T. XV. Venezia, 1842. P. 84–87. **11.** Prohibitione sopra l'estrazione di statue di marmo o di metallo, figure, antichità e simili (Hipp. Card. Aldobrandinius. 5 di Ottobre 1624). // *Mariotti F.* La legislazione delle belle arti. Roma, 1892. P. 208. **12.** Editto sopra l'estrattioni, e cave di statue, figure, intagli, medaglie, iscrizioni di marmo, di mischio, metallo, oro, argento, gioie, e cose simili antiche e moderne (F. Card. Procamerarius. 29 Gennaio 1646). // *Ibid.* P. 208–211. **13.** Editto sopra le pitture, stucchi, mosaici, et altre antichità, che si trovano nelle cave, iscrizioni antiche, scritte, e libri manoscritti (G. B. Spinola. 30 Settembre 1704). // *Ibid.* P. 215–216. **14.** *Mabellini S.* La tutela dei beni culturali nel costituzionalismo multilivello. Torino : G. Giappichelli Editore, 2016. P. 8. **15.** Editto sopra li scarpellini, segatori di marmi, cavatori ed altri (A. Card. Albani. 21 di Ottobre 1726) // *Mariotti F.* Op. cit. P. 217–218. **16.** Proibizione della Estrazione delle Statue di Marmo, o Metallo, Pitture, Antichità, e simili. Roma : Nella Stamperia della Rev. Cam. Apost., 1750. 11 p. **17.** *Ibid.* § 2, 6. P. 1, 3–4. **18.** *Mariotti F.* Op. cit. P. 226–232. **19.** Editto Sopra le Antichità, e gli Scavi (Card. Pacca. 7 Aprile 1820). // Raccolta delle leggi e regolamenti dell'amministrazione generale dei dazj indiretti ed altri diritti concentrati nella medesima. Vol. II : Dogane. Roma: Nella Stamperia della Rev. Cam. Apost. P. 141–152. **20.** Regolamento per le Commissioni ausiliarie delle Belle Arti istituite nelle Legazioni e Delegazioni dello Stato pontificio (Card. Pacca. 6 Agosto 1821). // *Mariotti F.* Op. cit. P. 243. **21.** Дет. див. *Маллишев О. О.* Витоки археологічного права Франції: Закони Каркопіно (1941–1942 рр.) // Сила права та право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (28–31 травня 2015 р., м. Полтава) / ред. колегія : *І. Б. Усенко* (голова), *С. В. Ромінський* (відп. секретар) та ін. Київ – Полтава, 2015. С. 337–345. **22.** *Erenstoft J. B.* Controlling the sacred past: Rome, Pius IX, and Christian Archaeology / A dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the State University of New York ... for the degree of Doctor of Philosophy. New York, 2008. P. 161. **23.** Legge contro chi rimovesse o violasse armi, iscrizioni o memorie esistenti apparentemente negli edifitii così pubblici come privati, ottenuta nell'Amplissimo Senato et Consiglio de' XLVIII il di 30 Maggio 1571. // *Mariotti F.* Op. cit. P. 245–246. **24.** *Belloisi G.* La tutela del Patrimonio artistico: dalla legislazione preunitaria alla legislazione fascista / Dottorato di ricerca in Diritto romano e tradizione romanistica. Napoli, 2016. P. 57. **25.** Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. I Teil. Wien : Aus der k. k. Hof- und Staatdruckeren, 1811. S. 42–43. **26.** *Mariotti F.* Op. cit. P. 300–301. **27.** Nuova Collezione delle Prammatiche del Regno di Napoli. T. IV. Napoli: Nella Stamperia Simoniana con Regia Approvazione, 1804. P. 201–206. **28.** Decreto che prescrive il sistema da tenersi nello in trappimento di scavi per ricerca di oggetti antichi (14 Maggio 1822). // Collezione delle leggi e de' decreti reali del Regno delle Due Sicilie. Anno 1822. Semestre I : Da Gennajo a tutto Giugno. Napoli: la Stamperia Reale, 1822. P. 285–287. **29.** *D'Alconzo P.* La tutela del patrimonio archeologico nel Regno di Napoli tra Sette e Ottocento // Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée. № 113/2 : Antiquités, archéologie et construction nationale au XIXe siècle. Roma: École française de Rome, 2001. P. 508. **30.** *Belloisi G.* Op. Cit. P. 140. **31.** Codice civile del Regno d'Italia, corredato della relazione del Ministro Guardasigilli Fatta A. S. M., in udienza del 25 giugno 1865. Torino – Firenze, 1865. P. 82. **32.** Commentaire sur le Code Napoléon, contenant l'explication de chaque article séparément / par J.-M. Boileux. T. II. Paris : Videcoq Fils Ainé, 1852. P. 635–636. **33.** Legge 12 giu-

gno 1902, n. 185, per la conservazione dei monumenti e degli oggetti d'antichità e d'arte // Regolamento per l'esecuzione della Legge 12 giugno 1902, n. 185 Sulla conservazione dei monumenti e degli oggetti di antichità ed arte, e della legge 27 giugno 1903, n. 242 Sull'esportazione degli oggetti di antichità ed arte. Roma : Tipografia ditta Ludovico Cecchini, 1904. P. 4–16. **34.** Regolamento per l'esecuzione della Legge 12 giugno 1902... P. 19–156. **35.** Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia. № 150. Lunedì, 28 giugno 1909. P. 3409–3413; Див. рос. пер. у: Новый закон об охране предметов древности и изящных искусств / пер. с ит. П. С. Раевского // Известия императорской археологической комиссии. Вып. 37. СПб., 1910. С. 103–114. **36.** Legge 1 giugno 1939-XVII, № 1089. Tutela delle cose d'interesse artistico o storico // Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia. n. 184. Martedì, 8 agosto 1939. P. 3721–3728. **37.** Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 – Approvazione del testo del Codice Civile // Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia, n. 79. Sabato, 4 aprile 1942. **38.** Testo unico delle disposizioni legislative in materia di beni culturali e ambientali, a norma dell'Art. 1 della legge 8 ottobre, n. 352 // Supplemento ordinario n. 229 alla “Gazzetta Ufficiale” n. 302 del 27 dicembre 1999 – Serie generale. 74 p. **39.** Testo Unico як італійський різновид систематизації законодавства за формою тяжіє до консолідації, але має офіційний характер і припиняє самостійну чинність законів, які до нього увійшли. **40.** Codice dei beni culturali e del paesaggio, ai sensi dell'articolo 10 della legge 6 luglio 2002, n. 137 // Supplemento ordinario n. 28 alla “Gazzetta Ufficiale” n. 45 del 24 febbraio 2004 – Serie generale. 93 p. **41.** *Belloisi G.* Op. Cit. P. 194–195. **42.** Ibid. **43.** *Guermandi M. P.* Twenty years after Malta: taking stock // Twenty years after Malta: preventive archaeology in Europe and in Italy / Ed. by. *M. P. Guermandi, K. S. Rossenbach.* Bologna, 2013. P. 6–9.

Malyshev O. Historical development of the Italian legislation on the archaeological heritage protection

The article is devoted to the research of the historical development of Italian legislation on the archaeological heritage protection. Chronological frames of the investigation are vast enough. Legislative acts from the first XVth century's Papal Bulls to the adoption of the actually applicable Urbani Code (2004) are analyzed.

It is hard to mark the actual Italian archaeological law out of the system of the general heritage law in this country but many elements of archaeological law in the whole world were initially developed on the Italian territory. Inter alia, it should be mentioned the authorizing proceedings for archaeological excavations, report obligation in a case of archaeological find, heritage cataloging, establishment of archaeological protective zones etc. Although ancient Italian legislation is primarily interested in the protection of archaeological objects as works of art, the elements of cultural and educative estimation of these objects also appear very early. Papal State occupies the first place in the realm of heritage legislation but some preunitarian states of Italy (for example Venice, Naples, Toscane etc.) were also able to develop his original heritage protective models.

1860–1870 Italy unification was marked by decline of the heritage protection movement as well as of the relative legislation owing to the liberal ideology that considered private property as the principal social value and refuted any public intervention in that sphere. Only in the first decade of the XXth century appeared first all-Italian laws for protection of the cultural property (in the first place – Nazi Law of 1902 and Rosadi Law of 1909). Bottai Law of 1939 initiated a new phase of heritage legislation development. In accordance with this law the transition from the governmental heritage protection to the heritage tutelage and from the catalogative conception of the cultural property to the abstract one was happened. In this basis goes on the actual advance of the Italian legislation and national archaeological heritage management mechanism. That advance is obvious in the actually applicable Urbani Code of 2004. This Code introduces modern mechanisms of preventive archaeology and

---

develops the Landscape concept of the heritage tutelage. The experience of Italy demonstrates all cobwebs of the archaeological law problems giving hope to a despairing Ukrainian heritage movement that its problem can have a solution.

Key words: *Italian law, archaeological heritage, archaeological excavations.*